

વિવાહ સંસ્કાર

03-2011

પ્રથમ ઈ - સંસ્કરણ

અક્ષર નાદ ઈ-સંસ્કરણ

તારીખ ૧૬ માર્ચ ૨૦૧૦ના રોજ અક્ષરનાદ પર પ્રથમ ઈ પુસ્તક ડાઉનલોડ માટે ખુલ્લુ મૂકેલું, એ પછી વિવિધ ઈ-પુસ્તકો મૂકાતા રહ્યાં છે અને સતત ડાઉનલોડ પણ થતાં રહ્યાં છે. આ જ શ્રેણી આગળ વધારતા વિવાહ સંસ્કારની વિગતો આપતું ખૂબ ઉપયોગી એવું આ સુંદર પુસ્તક પ્રસ્તુત કરતા અનેરા હર્ષની લાગણી થાય છે. આજ સુધીમાં (8-03-2010) બધા ઈ-પુસ્તકો મળીને ડાઉનલોડ સંખ્યા 25,000 સુધી પહોંચી છે, જે ઘણો સંતોષકારક અંક છે. આવો સરસ આવકાર મળ્યો એ બદલ અક્ષરનાદના સર્વે વાંચકમિત્રો અને શુભેચ્છકોનો આભાર માનું છું. આ પુસ્તિકાઓ મૂકવાની શ્રી ગોપાલભાઈ પારેખની મહીનાઓથી સેવેલી ઈચ્છા (<http://gopalparekh.wordpress.com>) અને અમને

તેના માટે સત્તત પ્રોત્સાહન આપતા રહેવાની વૃત્તિ આનું મુખ્ય કારણ છે. આવી અનેક પુસ્તિકાઓ અક્ષરનાદ પર આવતી રહેશે. પ્રેરણાદાયી જીવનચરિત્રો, મનનીય કૃતિઓ અને જીવનલક્ષી સાહિત્યનું આ એક નવું સોપાન છે. આપણા સોળ સંસ્કારોમાંના એક મહત્વના એવા વિવાહ સંસ્કાર વિશેનું સુંદર, માહિતિપ્રદ અને ઉપયોગી પુસ્તક આજે અત્રે પ્રસ્તુત થઈ રહ્યું છે ત્યારે આપણી પરંપરાની આ મહત્વની વિરાસતરૂપ સંપત્તિને સૌની સાથે વહેંચી રહ્યાનો આનંદ છે તો તેના અજ્ઞાત લેખક પ્રત્યે હાર્દિક કૃતજ્ઞતા પણ છે. આશા છે આનો લાભ મહત્તમ વાંચકો સુધી પહોંચશે. અક્ષરનાદના ડાઉનલોડ વિભાગમાં આવા અનેક પુસ્તકો (<http://aksharnaad.com/downloads>) ડાઉનલોડ માટે ઉપલબ્ધ છે.

- જીજ્ઞેશ અધ્યારૂ

વિવાહ સંસ્કાર

નોંધ:- ઘરની દીકરીના લગ્ન પ્રસંગે આ પુસ્તિકા
રચવામાં આવી છે, તેથી દિકરાના લગ્ન-પ્રસંગ વખતે
જરૂરી ફેરફાર કરવા વિનંતી છે.

વર અને કન્યાના નામ - _____

श्री गजानन प्रसन्नोस्तु

विवाह संस्कार

वर अने कन्याना नाम

लज्ज स्थळजुं सरनामुं

मंगलकामना सह

बंने वेवाठ परिवारना नाम

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ मंगलाचरण ॥

नमस्कार, सुस्वागतम.

सर्व संस्कृतिनी जनेता अेवी भारतीय संस्कृतिअे मानवजुवनने सोण संस्कारमय गण्युं अे. आ सोण संस्कार जुवननी जुडी जुडी अवस्थाने मंगलमय बनावे अे. आ संस्कारोमां 'विवाह संस्कार'ने श्रेष्ठ स्थाने मूडीने आपणा ऋषिमुनिओ अने संस्कृतिना ज्योतिर्घरोअे 'धन्यो गृहस्थाश्रमः' कही अेनां यशोगान गायां अे, आ विवाह संस्कार द्वारा परमात्मानां अे उत्तम सर्जन पुरुष अने स्त्री - जुवनना

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપી ચાર પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિમાં એકબીજાનાં પૂરક, પ્રેરક અને સહાયક બની રહેવા પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ છે.

શ્રી ગોવર્ધનનાથની અનંતકૃપાથી સૌ. કાં. અને ચિ. ના 'લગ્નસંસ્કાર' ની મનભાવન મંગળ વેળા અવતરી છે. પ્રારંભે શ્રી ગણેશ ભગવંત અને સર્વ દેવતાઓને નતમસ્તકે વંદન કરીએ છીએ. આજે વિ.સં. 20..... ના (હિંદુ મહિનાનું નામ) સુદ/વદ ને વાર તા. ના મંગલ દિવસે, અને ના સુપૌત્રી / સુપૌત્ર તથા અ.સૌ.બહેન અને શ્રી ની સુપુત્રી સૌ.કાં (કન્યા) અને અ.સૌ. અને શ્રી ના સુપૌત્ર અને અ.સૌ. અને શ્રી ના સુપુત્ર ચિ..... (વર) ના મંગલ

પરિણયની વિધિનાં મંગલાચરણ કરીએ.

હિંદુ ધર્મમાં દામ્પત્ય (ગૃહસ્થાશ્રમ) એ સૌથી મહત્વનો આશ્રમ છે કારણકે એ સમગ્ર સામાજિક માળખાનો આધાર છે. જેમાં વિધિ-વિધાન આપેલાં છે એ ગૃહસૂત્ર' પણ વૈદિક પરંપરાને આગળ વધારે છે. સ્ત્રી-પુરુષ એ સમગ્ર વૈશ્વિક રચનાના કેન્દ્રમાં છે. વિવાહ એ યજ્ઞ છે જેમાં સ્ત્રી અને પુરુષ પોતાનું સ્વતંત્ર સાયવીને સમગ્ર વિશ્વની રચનામાં ભાગ લેનાર બને છે. આ વિધિ આધ્યાત્મિક મહત્ત્વ અને પ્રતીકાત્મક અર્થથી ભરેલી છે. લગ્ન દ્વારા વર-કન્યા કાયા, મન અને હૃદયથી એક બને છે.

॥ ગણેશ વંદના ॥

સ્વજનો, વિધિના પ્રારંભે વિઘ્નહર્તા, શુભકર્તા, શ્રી ગણેશનું ભાવપૂર્વક સ્મરણ કરીએ.

વિઘ્નેશ્વરાય વરદાય સુરપ્રિયાય
લંબોદરાય સકલાય જગત્પિતાય ।
નાગાનનાય શ્રુતિયજ્ઞવિભૂષિતાય
ગૌરીસુતાય ગણનાથ ! નમો નમસ્તે ॥

(ભાવાર્થ :વિઘ્નહર્તા, વરદાન દેનારા, દેવોના પ્રિય, મોટા ઉદરવાળા, સકલ જગતનું કલ્યાણ કરનારા, હાથીનામુખવાળા, વેદ અને યજ્ઞોના ભૂષણગૌરીપુત્ર અને ગણનાથને નમસ્કાર.)

॥ श्रीकृष्णवंदना ॥

हवे गोपीवल्लभ भगवान् श्रीकृष्णानुं स्मरण करीये.

सख्येदानंदरूपाय विश्वोत्पत्यादि हेतवे ।

तापत्रय विनाशाय श्रीकृष्णाय वयं नमः ॥

(भावार्थः विश्वनी उत्पत्ति, स्थिति आदिना हेतुरूप, सख्येदानंदरूपश्रीकृष्णने अमे त्रय प्रकारना तापना नाश माटे नमन करीये छीये.)

॥ वर स्वागत ॥

હવે લગ્નમંડપમાં આવેલા વરરાજાને કન્યાના પિતાપૂછે છે,

સાધુ ભવાનાસ્તામ્ . અર્ચયિષ્યામો ભવંતામ્ ?

(ભાવાર્થ:તમે સજ્જન છો ? તમારી પૂજા કરું ?)

વરરાજા કહે છે,

અહં સાધુ ભવામિ । .મામ્ અર્ચય ।

(ભાવાર્થ : હું સદૈવ સજ્જન રહીશ, મારી પૂજા કરો)

હવે કન્યાના પિતા વરરાજાને આસન આપતાં કહે છે,

વિષ્ટરો વિષ્ટરો વિષ્ટર:પ્રતિગૃહ્યતામ્ ।

(ભાવાર્થ :આપ આ આસન સ્વીકારો.)

વરરાજા કહે છે,

પ્રતિગૃહ્ણામિ ।

(ભાવાર્થ: હું આસન સ્વીકારું છું.)

હીં શ્રેષ્ઠોસ્મિ વૈ સમાનાનામુદ્યતામિવ ભાસ્કરઃ ।
તિષ્ઠામિત્વાં અધઃ કૃત્વા ય ઇદં મે ભિદીયતે ॥

(ભાવાર્થ: જેમ પ્રકાશિત પદાર્થોમાં સૂર્ય શ્રેષ્ઠ છે તેવી રીતે હું પણ મારા સંબંધીઓમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન મેળવીશ. મારા દ્વેષીઓનો પરાભવ કરીશ.)

હવે વરરાજા વિષ્ટરને આસન નીચે મૂકી પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખીને બેસે છે. કન્યાના પિતા દૂધ અને પાણીથી, પહેલાં વરરાજાનો ડાબો અને પછી જમણો પગ ધોતાં કહે છે,
પાદાર્થ ઉદકમ્ ,પાદાર્થ ઉદકમ્, પાદાર્થ ઉદકમ્ ,પ્રતિગૃહ્યતામ ।

(ભાવાર્થ: આ, પગ ધોવાનું પાણી સ્વીકારો.)

વરરાજા કહે છે

પ્રતિગૃહ્ણામિ ।

(ભાવાર્થ :હું સ્વીકારું છું.)

હવે બીજો વિષ્ટર અપાય છે.

વિષ્ટરો વિષ્ટરો વિષ્ટરઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ।

હવે કન્યાનાં માતાપિતા, વરરાજાના પગ લૂછી, ત્યાં કુમકુમ લગાવી, કપાળે તિલક કરે છે. ત્યાર પછી કન્યાના પિતા હાથમાં અર્ધ્યપાત્ર લઇ કહે છે,

અર્ઘો અર્ઘો અર્ઘઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ।

(ભાવાર્થઃ આ અર્ધ્યનો સ્વીકાર કરો.)

વરરાજા ‘પ્રતિગૃહ્ણામિ’. બોલી અર્ધપાત્રને પકડી, માથા સુધી ઊંચે લઇ જઇ, પાણીને તરભાણામાં રેડી અર્ધ આપે છે. હવે મધુપર્ક આપવાની વિધિ શરૂ થાય છે.

મધુપર્ક

કાંસાના પાત્રમાં ઘી, દહીં અને મધનું મિશ્રણ કરી કન્યાના પિતા એ પાત્રને બીજા પાત્રથી ઢાંકી વરરાજાને ‘મધુપર્ક’ આપે. આ મધુપર્ક એ પૃથ્વી પરનું અમૃત છે. મધ એ મધુરતાનું, ઘી પોષણનું અને દહીં એકતાનું પ્રતીક છે. આમ મધુરતા, પુષ્ટિ અને એકતાના ભાવ દ્વારા વરરાજાનું સન્માન થાય છે. હવે કન્યાના પિતા ‘મધુપર્ક’ આપતા કહે,

મધુપર્કો, મધુપર્કો, મધુપર્ક: પ્રતિગુહ્યતામ્ ।

(ભાવાર્થ:મધુપર્કનો સ્વીકાર કરો.)

‘પ્રતિગૃહણામિ’ કહી વરરાજા મધુપર્ક ખોલી તેમાં જોઈ કહે,

સ્મીક્ષામિ યથા સર્વાણ્યહં ભૂતાનિ ચક્ષુષા ।

તથાહં મધુપર્ક ચ પ્રતીક્ષામિ ખલુ પ્રભો ॥

(ભાવાર્થ : હે પ્રભુ ! જેમ હું મારી આંખોથી સર્વ જીવોને જોઉં છું તેમ જ હું મધુપર્કનું સારી રીતે દર્શન કરું છું)

હે વરરાજા ‘મધુપર્ક’ને ડાબા હાથમાં પકડી જમણા હાથની છેલ્લેથી બીજી આંગળીથી મિશ્રણને હલાવી, જમીન પાર થોડુંક રેડશે. આ વખતે પુરોહિતશ્રી મંત્રો બોલશે. આ વિધિ પછી વરરાજા હાથ ધોઈ, આચમન કરી, ફરી હાથ ધુએ છે.

ન્યાસ

હવે ન્યાસ વિધિ શરૂ થાય છે, પુરોહિત બોલાવે તે મંત્ર બોલતાં શરીરના જુદા જુદા ભાગ ઉપર પાણી અડાડવાની ક્રિયા ‘ન્યાસ’ કહેવાય. આ ન્યાસ શક્તિ માટે છે.
વરરાજા બોલે

હ્રીં વાડંગ મ આસ્થસ્તુ ।

(मुष्)

हीं नसोर्मे प्राणोस्तु ।

(नाड)

हीं अक्षोर्मे यक्षुरस्तु ।

(आंष्)

हीं कर्णयोर्मे श्रोत्रमस्तु ।

(कान)

हीं बाहोर्मे बलमस्तु ।

(भसा)

हीं उर्वोर्मे ओष्ठोस्तु ।

(साथण)

हीं अरिष्ठानि मे अंगानि तनुस्तंवा मे सह संतु । (आभुं शरीर)

આ વિધિ પછી વરરાજા હાથ ધોઇ, આચમન કરી ફરી હાથ ધુએ છે. હવે વરપૂજન ની વિધિ થશે.

વરપૂજન

કન્યાનાં માતાપિતાભાઇ અને બહેનને વિનંતી કે તેઓ જમાઇરાજાને કપાળે ચંદનતિલક કરી કુમકુમ-અક્ષતથી તેમનું પૂજન કરે. આ પૂજન દ્વારા વ્યક્તિના ભાલપ્રદેશનું એટલે કે બુદ્ધિનું પૂજન થાય છે. તિલક સ્વીકારતી વખતે વરરાજા પણ મનોમન કહી રહ્યા છે કે આજીવન સદ્ બુદ્ધિવાળી વ્યક્તિ બની રહેશે.

હીં શ્રીખંડ ચંદનં દિવ્યંગંધાઢ્યં સુમનોહરમ્ ।

અર્પયામિ નમસ્તુભ્યં કમલાપતિરુપ ધૃક્ ॥

(ભાવાર્થ : હું લક્ષ્મીરૂપ,દિવ્ય, સુગંધસભર અને સુમનોહર ચંદન આપને નમસ્કારપૂર્વક અર્પણ કરું છું. આપ કમલાપતિ વિષ્ણુનું રૂપ ધારણ કરો.)

કન્યા આગમન

સ્વજનો, હવે કન્યાનો મંડપ પ્રવેશ થઈ રહ્યો છે. કન્યાનાં મામા-મામી ભાઈ – તથા.....બહેન,ભાઈબહેન ને વિનંતી કે તેઓને વિવાહમંડપમાં લઈ આવવાનો લહાવો લે. આ વખતે વરકન્યા વચ્ચે અંતરપટ ધરવામાં આવે છે. આ અંતરપટ દ્વારા એ સૂચવાય છે કે બન્ને શુભ ઘડીએ એકબીજાનું દર્શન કરે કે જેથી બન્નેનાં જીવન સુખ, શાંતિ અને પ્રેમમય બને.

મંગલાષ્ટક

હવે ‘મંગલાષ્ટક’ ગવાશે. અહીં ઉપસ્થિત બ્રાહ્મણદેવતાઓ તથા સહુ સ્વજનોના અંતરની શુભેચ્છાઓ અને આશીર્વાદ વ્યક્ત કરતાં આ મંગલાષ્ટક આપને સહુ પૂર્ણ ભાવ અને શાંતિથી સાંભળીએ. દરેક મંગલાષ્ટકને અંતે પુરોહિત ‘શુભ મુહૂર્ત સાવધાન’, ‘કંન્યાદાતા સાવધાન’ એવું કહી વરકન્યાને કુમકુમ અક્ષતથી આશીર્વાદ આપશે.

વંદી ભાવથી સર્વ દેવગણને, શ્રદ્ધા થકી પૂજીએ.

વિઘ્નોને હરીલે સદા શુભ કરે, તેને સહુ વંદીએ.

રિદ્ધિસિદ્ધિ દઇ સુભક્તજનને, કાર્યો બધાં સાધતા,

ગૌરીપુત્ર ગણેશ દંપતિતણું , કુર્યાત સદા મંગલમ્ . 1

ઓવારેથી અનંતના વહી રહી, આશિષધારા અહો !
 દાદાજી હૃદયની ભાવોર્મિઓ સુખદા,
દાદી વહાલી દિકરી તણું, કલ્યાણ ચાહે સદા,
 આ રૂડા યુગલનું, સાધો સદા મંગલમ્ . 2
 તૈ જ રૂપ વિભુવરે ધરણી પે, પાયાં પ્રીતિ—અમૃતો.
 માતા આ તણી પ્રીત ઘણી, આનંદ તારો બની.
 શિરે હસ્ત રહે સદા જીવનમાં,પિતા તણો.
 મોંઘા વાત્સલ્યભાવ દંપતીતણું, કુર્યાત સદા મંગલમ્ . 3
 મોટા બાપુજી દિલથી સંગ ભાભુ
 વ્હેતાં શાં ઝરણાં અહોનિશ ભલાં દુલારીતણાં.
 નાના—નાનીજી સહ અહીંભાઈ અહા !
 બોલે, વિભુવરો ભલા યુગલનું, સાધો સદા મંગલમ્ . 4

ફૂવા-ફોઈ તેની તું લાડલી ઘણી, સૌભાગ્ય તારું ખરું !
 માસા—માસી સદૈવ તારી કરતાં, સુ-કામના સુખની.
 મામા—મામી દિલે ઘણી ઉછળતી, ઊર્મિ ભલા ભાવ ની.
 એવાં મંગલ હેત આ યુગલનું, કુર્યાત્ સદા મંગલમ્ . 5
 ખેલો ખેલ સુ-શૈશવે જીવનમાં. સંગે સદા હર્ષથી
 નાનો ભાઈ આજ દીદીને હેતે વળાવે અહીં.
 બહેની , ય દિલથી, ગાયે મીઠાં ગીતથી !
 એવાં બંધુ—ભગિનીહેત દ્રવ્યનું, કુર્યાત્ સદા મંગલમ્ . 6
 દાદા—દાદીભાઈ-.....બેન મળો સુખદા
 કાકા—કાકી અહા !-.....ની પ્રીતિ તને લાઘજો.
 લો ! આ ,, સહુ, કેવી વધાવે તને !
-..... નું સહુ વિભુવરો, કુર્યાત્ સદા મંગલમ્. 7

.....કાજ રૂડા સ્વસ્તિક રચીને, ને તોરણો બારણે ! .

.....માત.તાત વદતા, 'તારું અહીં સ્વાગતમ્ !

હૈયે હેત ધરી ઉજાલ કુળને, સૌની બનીને સદા.'

આ વ..... ભાવ દ્રવ્યનું, સાધો સદા મંગલમ્ . 8

હવે કન્યાના પિતા વરરાજાને 'વધૂ ઇક્ષસ્વ ' કહે ત્યારે અંતરપટ દૂર થાય છે.

પુષ્પમાળા અર્પણ

હવે કન્યા અને વર એકબીજાને હાર પહેરાવશે. આ માળા એમની સંમતિનું પ્રતીક છે.

જીવનભરનો સાથ પરસ્પરની સંમતિથી હોય તો જીવનયાત્રા આનંદમય બને—એ ભાવ

સાથે આ હાર પહેરાવવામાં આવે છે. આ વખતે આશીર્વાદનો મંત્ર બોલાશે.

તદેવ લગ્નં સુદિનં તદેવ તારાબલં ચંદ્રબલં તદેવ ।

વિદ્યાબલં દેવબલં તદેવ લક્ષ્મીપતે તેઘિયુગં સ્મરામિ ॥

(ભાવાર્થ : લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ ભગવાનના ચરણયુગલનું જે ક્ષણે સ્મરણ કરું છું તે ક્ષણ જ ઉત્તમ છે, તે જ સુદિવસ છે, તે જ તારાબલ, ચંદ્રબલ, વિદ્યાબલ અને દેવબલ આપનાર છે.)

કન્યાપૂજન

કન્યાનાં માતાપિતાબહેન અનેભાઈને વિનંતી કે તેઓ કન્યાપૂજન કરે. કન્યા ના પગ દૂધથી અને પાણીથી ઘોંઘાળે, તેના કપાળે કુમકુમ તિલક કરી, ગળામાં માળા પહેરાવશે.

પૃથિવ્યં યાનિ તીર્થાનિ, યાનિ તીર્થાનિ સાગરે ।

સાગરે સર્વ તીર્થાનિ, કન્યાયા: દક્ષિણે પદે ॥

(ભાવાર્થ : પૃથ્વી અને સાગરમાં જેટલાં તીર્થ છે એ સર્વતીર્થ કન્યાના જમણા પગમાં છે.)

કન્યા અર્પણ સંકલ્પ

સ્વજનો,

હવે આ લગ્નસંસ્કારની પાયાની વિધિ શરૂ થાય છે. પુરોહિત કન્યાનાં માતા-પિતાને કન્યાદાનનો સંકલ્પ કરાવશે .આપણી સંસ્કૃતિએ કન્યાદાનને મહાદાન કહ્યું છે. ઘરની

લક્ષ્મી જેવી કન્યા અન્ય ઘરની મહાલક્ષ્મી બને છે. આ સંકલ્પ વખતે કન્યાના પિતા વતીથી નીચેના શ્લોક ગવાશે.

ઇમાં કનકસંપન્નાં કન્યામાભરણૈર્યુતામ્ ।

દાસ્યામિ બ્રહ્મણે તુભ્યં બ્રહ્મલોકજીગીષયા ॥ 1 ॥

(ભાવાર્થ : સુવર્ણ સમાન આ સુવર્ણના અલંકારો થી શણગારાયેલી કન્યા હું આપને વિષ્ણુ જાણીને બ્રહ્મલોક મેળવવાની ઇચ્છાથી આપું છું . 1

વિશ્વંભરં સર્વભૂતાઃ સાક્ષિણ્ય :સર્વદેવતા ।

ઇમાં કન્યાં પ્રદાસ્યામિ પિતૃણાં તારણાય ચ ॥ 2 ॥

(ભાવાર્થ : આખા વિશ્વનું ભરણપોષણ કરનાર ભગવાન તથા પ્રાણીમાત્ર અને સર્વદેવોની સાક્ષીમાં હું આપને આ કન્યાનું દાન કરું છું. આ દાન હું મારા સઘળા પિતૃઓના કલ્યાણ માટે કરું છું. ॥ 2 ॥

કન્યાદાન

કન્યાનાં માતાપિતા કન્યાની જવાબદારી વરને સોંપે છે ત્યારે પિતા વરને કહે છે :

ધર્મે ચ અર્થે ચ કામે ચ ત્વયા ઇયં ન અતિચરિત્વ્યા ।

(ભાવાર્થ : ધર્મ, અર્થ કે કામની પૂર્તિ માટે ક્યારેય આ કન્યાનું ઉલ્લંઘન કરશો નહિ.)

વરરાજા કહે છે

नातिचरिष्यामि ।

(भा.वार्थ : हुं उल्लंघन नहि करुं .)

कन्यानी माता पशु पोतानी संमति आपतां कहे छे.

मयाऽपि दत्ता ।

(भा.वार्थ: में पशु तमने आपी.)

कन्यानो आनंदपूर्वक स्वीकार करता वरराज कहे छे.

प्रतिगृह्णामि । स्वस्ति ।

(भा.वार्थ: हुं तमारी कन्यानी जवाबदारीनो स्वीकार करुं छुं. सौनुं कल्याण थाओ.)

स्वजनो,

આપની સંસ્કૃતિએ કન્યાદાનનો મહિમા ખૂબ ગાયો છે. કોઇપણ વ્યક્તિ કન્યાદાન કરી પુણ્યાર્જન કરી શકે છે. આ કન્યાદાનમાં વાહન, ભૂમિ, ઘર, જરૂરી સાધન-સામગ્રી તથા અન્ય ચીજો આપી શકાય છે.

હસ્તમેળાપ

હવે હસ્તમેળાપની વિધિ શરૂ થાય છે. પુરોહિતશ્રી વર અને કન્યા બન્નેના હાથમાં જળ, પુષ્પ, અક્ષત, ચંદન, પાન, સોપારી અને દક્ષિણા મૂકી વરના જમણા હાથ ઉપર કન્યાનો જમણો હાથ મૂકશે. આ વિધિ લગ્નસંસ્કારના હાઈ સમી વિધિ છે. જેનો હાથ પકડ્યો એનો સાથ જીવનભર નીભાવવાનો હોય, હસ્તમેળાપ હૃદયમેળાપમાં પરિણમે તો જ લગ્નજીવન સફળ થાય. હવે હસ્તમેળાપનો શ્લોક બોલાશે..

ॐ यदैषि मनसा दूरं दिशोऽनुपवमानो वा ।

हिरण्यपर्णो वै कर्णः स त्वा मन्मनसा करोतु असौ ॥

(ભાવાર્થ : દિવ્ય વાતાવરણમાં પરસ્પર મિત્રતાના ભાવ સાથે અમે એકબીજાના ઉત્તરદાયિત્વનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.)વરકન્યાના મળેલા હાથ ઉપર પુરોહિતશ્રી વસ્ત્ર ઢાંકશે. કન્યાનાં માતા-પિતા આ હાથ ઉપર જળની ધારા કરી પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કરશે.

ગુંથિબંધન

કન્યાદાનના સંકલ્પ પછી વરની બહેન ને વિનંતી કે તે વરના ખેસના એ છેડાને કે જેમાં સોપારી, રૂપાનાણું અને અક્ષત બાંધેલાં હોય, તેની સાથે કન્યાના પાનેતરના છેડાને બાંધે. આ છેડાબંધનમાં શુભનો સૂચક સ્વસ્તિક હોય છે. આ છેડાબંધનદ્વારા બહેન ,

પોતાનાં ભાઈ -ભાભીની ભાવસગાઈ જોડનારી બને છે. એ કહી રહી છે,'ભાભી ! આ ભાવસગાઈ સદાય મજબૂત રાખજો.'

હવે ગ્રંથિબંધનનો શ્લોક ગવાશે.

ॐ ગણાધિપં નમસ્કૃત્ય, ઉમાં,લક્ષ્મી,સરસ્વતીમ્ ।

દમ્પત્યોઃ રક્ષણાર્થાય પટગ્રંથં કરોમ્યહમ્ ॥

(ભાવાર્થ : ॐ શ્રી ગણેશ, પાર્વતીમાતા, લક્ષ્મીમાતા અને સરસ્વતી માતાને આ દંપતીના

રક્ષણ માટે પ્રાર્થના કરીને આ ગ્રંથિબંધન કરું છું)

હવે કન્યાનાં માતા-પિતા ગૌદાન કરે છે.

ગૌદાન

વિવાહસંસ્કારમાં ગૌમાતાના દાનનો ખુબ જ મહિમા છે. ગૌમાતા અને કન્યાને કદી વેચાય નહીં. એમનું તો દાન જ કરાય. ગૌદાનથી બન્ને પક્ષનાં પાપ નાશ પામે છે. ગાયના મૂલ્યનું દ્રવ્ય આપીને પણ આ વિધિ થાય છે. કન્યાનાં માતા-પિતા વરરાજાને ગૌદાન કરે ત્યારે પુરોહિતશ્રી બોલે છે.

હીં વસુનાં દુહિતા , માતા રુદ્રાણાં, ભાસ્કર સ્વસા ।

બ્રવીમિ ગાં મા વધિષ્ઠ જનાય ચેતના વૃતે ॥

(ભાવાર્થ : હે ગૌમાતા ! તું રુદ્ર- દેવોની માતા, વસુદેવોની કન્યા, આદિત્ય દેવોની બહેન અને અમૃતનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. હું જ્ઞાની જનોને કહું છું કે જે હત્યા કરવા યોગ્ય નથી અને નિષ્પાપ છે એવી ગાયનું સદાય રક્ષણ કરો.)

અગ્નિસ્થાપન અને હોમ

લગ્ન વખતે જે અગ્નિનું પૂજન અને આવાહન કરવામાં આવે છે તે અગ્નિને ‘યોજક’ કહે છે. યોજક એટલે જોડનાર. અગ્નિ પ્રત્યક્ષ દેવતા હોવાથી તેમની સાક્ષીએ બે આત્માનું – બે હૃદયનું મિલન થાય છે. શાશ્વત અગ્નિ ,તેજ અને ઉર્ધ્વગમનનું પ્રતીક છે. બન્નેનું જીવન આવું તેજોમય અને ઉન્નત બની રહે એવા ભાવ છે. અહીં કન્યા અને વર સજોડે હોમ કરી અગ્નિ પાસે શક્તિ, તેજ, આનંદ અને રક્ષણની પ્રાર્થના કરશે. આ વખતે પુરોહિતશ્રી અગ્નિદેવના મંત્રો બોલશે.

મંગલ ફેરા (લાજા હોમ)

લગ્નમાં લાજાહવન કરતી વખતે અગ્નિની ફરતે ચાર ફેરા ફરવામાં આવે તે મંગલફેરા કહેવાય. કન્યાના ભાઈ ને વિનંતી કે દરેક ફેરા વખતે વરકન્યાના હાથમાં લાજા એટલે કે ડાંગર આપે. વરકન્યા ફેરા પહેલાં 'સ્વાહા' કહી લાજાને અગ્નિમાં હોમી માંગલ્યની મગણી કરે છે.

આ 'મંગલ ફેરા' માં ત્રણ ફેરા વખતે વર આગળ અને કન્યા પાછળ રહે છે, જ્યારે ચોથા ફેરે કન્યા આગળ અને વર પાછળ રહે છે. ચોથા ફેરા પહેલાં વરકન્યા ક્ષેત્રપાલ એટલે કે પથ્થર (અશ્મ) ને પોતાના જમણા પગના અગૂંઠાથી સ્પર્શ કરશે. આ શીલા અડગતા અને તટસ્થાનું પ્રતીક છે.

ચાર ફેરા જીવનના ચાર પુરુષાર્થ એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના પ્રતીક છે. ધર્મ, અર્થ અને કામમાં પુરુષ આગળ રહે તો જ સ્ત્રી મોક્ષ દેનાર બને છે. ભારતીય સંસ્કૃતિએ

આમ સ્ત્રીને ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે. આ વિધિમાં દરેક ફેરા પહેલાં હોમ કરતી વખતે નીચેનો શ્લોક બોલાશે.

સ્વાહા ॐ અર્ચમણં દેવં કન્યા અગ્નિં અચક્ષત ।

સ નો અર્ચમા દેવઃ પ્રેતો મુંચતું મા પતે : ॥ 1 ॥

(ભાવાર્થ : હે અગ્નિદેવ ! મને પિતાના કુળથી અલગ કરો, પતિના કુળથી નહિ. ॥ 1 ॥

સ્વાહા ॐ ઇર્યે નારી ઉપબ્રૂ તે લાજાન આવપંતિકા ।

આયુષ્માન અસ્તુ મે પતિઃ એધંતાં જ્ઞાતયો મમઃ ॥ 2 ॥

(ભાવાર્થ : હું લાજા હોમ કરતાં પ્રાર્થના કરું છું કે મારાં પતિ દીર્ઘાયુ થાય અને અમારા પરિવારની વૃદ્ધિ થાય. ॥ 2 ॥

स्वाहा ॐ

ઇમાં લાજાન આવપામિ અઙ્ગૌ સમૃદ્ધિં કરણં તવ ।

મમ તુભ્યં ચ સંવનનં તત્ અઙ્ગિઃ અનુમન્યતાં ઇયમ્ ॥ ૩ ॥

(ભાવાર્થ: જે રીતે લાજાથી અઙ્ગિ પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ મારો અને મારા પતિનો અનુરાગ વૃદ્ધિ પામે, સ્થિર બને. ૩)

સ્વાહા ॐ

આરોહં ઇમં અશ્માનં અશ્મા ઇવ સ્થિરા ભવ ।

અભિતિષ્ઠ પૃતન્યત અપબાધસ્વ પ્રતનાયત્ ॥ ૪ ॥

(ભાવાર્થ : હે પત્ની ! આ પથ્થર ઉપર ચડ. પથ્થરની જેમ સ્થિર રહેજે, ચલિત વૃત્તિની ન બન. આપણો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્થિર બને. દુષ્ટોને દૂર કરનારી થા. ॥ 4 ॥

કંસારભક્ષણ

પોતાની દીકરીને યોગ્ય પાત્ર મળ્યાનો સૌથી વિશેષ આનંદ માતાને હોય છે. દીકરીના હસ્તમેળાપ પછી શુભ કાર્યના આનંદરૂપે કંસાર જમાડવામાં આવે છે. માથે મોડ મૂકીને કન્યાની માતા કંસાર પીરસે પછી પ્રથમ વરરાજા, કન્યાને ચાર કોળિયા કંસાર જમાડે અને પછી કન્યા વરરાજાને ચાર કોળિયા જમાડે. કંસારજમણ પાછળ એકતાની ભાવના રહેલી છે. આ કંસાર જમાડતી વખતે વરરાજા કહે છે.

ॐ प्राण : ते प्राणाम् संदधामि ।
ॐ अस्थिभिः अस्थिनि संदधामि ।
ॐ मांसैः मांसं संदधामि ।
ॐ त्वया त्वयं संदधामि ।

(भावार्थ : मारा प्राण साथे तारा प्राण,अस्थि साथे अस्थि, मांस साथे मांस અને ત્વયા સાથે ત્વયા જોડું છું.)

સપ્તપદી

સ્વજનો, હવે સપ્તપદીનો વિધિ શરૂ થાય છે. વિવહસંસ્કારની આ સૌથી મહત્ત્વની વિધિ છે. આ વિધિમાં વરરાજા કન્યાને સાત પગલાં ચલાવી કે ચોખાની સાત ધગલી કે સાત

સોપારી પાર કન્યાના જમણા પગનો અંગૂઠો અડાડી તેને બીજા છેડા સુધી લઈ જાત છે. અજાણી વ્યક્તિ સાથે પણ સાત ડગલાં સાથે ચાલવાથી મૈત્રીનો સંબંધ બંધાય છે. સપ્તપદીમાં આ પ્રકારની અત્માની મૈત્રીનો ભાવ રહેલો છે. આ પ્રતિજ્ઞાઓ કન્યાએ કરવાની હોય છે. કન્યા દરેક પ્રતિજ્ઞાનું પાલન યોગ્ય રીતે કરી શકે તે માટે કન્યાને શક્તિ અર્પવા માટે વર, પાલનકર્તા વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રાર્થના કરશે. આપને સહુ આ પ્રતિજ્ઞાઓને શાંતિથી સાંભળીએ.

વરવચન--

ૐ એકમિષે વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

(ભાવાર્થ : આ પ્રથમ પાદ આક્રમણ કરવા માટે વિષ્ણુ ભગવાન તને અન્ન આપો.)

કન્યાવચન—

સુખદુઃખાનિ સર્વાણિ ત્વયા સહ વિભજ્યતે ।

યત્ર ત્વં તદહં તત્ર પર્યમે સા બ્રવીદિદમ્ ॥

(ભાવાર્થ: હે પતિદેવ ! તમારા સુખદુઃખમાં હું ભાગીદાર બનીશ. તમે જ્યાં અને જેવી રીતે રહેશો ત્યાં હું પણ રહીશ.)

વરવચન--

ૐ દ્વે ઉર્જે વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

(ભાવાર્થ :બીજા પદને ઓળંગવા માટે ભગવાન વિષ્ણુ તને શક્તિ આપો.

કુટુંબં રક્ષયિષ્યામિ આબાલવૃદ્ધિકાદિકમ્ ।

અસ્તિ નાસ્તિ ચ સંતુષ્ટા દ્વિતીયે સા બ્રવીદિદમ્ ॥

(ભાવાર્થ :હે નાથ ! બાળકો, વૃદ્ધો વગેરે ઘરમાં બધાંને હું સાચવીશ અને ઘરમાં જે પણ વસ્તુ હોય તેનાથી સંતોષ પામીશ.)

વરવચન--

ઔત્રીણિ રાયસ્પોષાય વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ ॥

(ભાવાર્થ: ત્રીજા પદને ઓળંગવા માટે ભગવાન વિષ્ણુ તને સંપત્તિ વધારનારી બનાવો.)

કન્યાવચન--

ભર્તુભક્તિરતા નિત્યં, સદૈવ પ્રિયભાષિણી ।

ભવિષ્યામિ પદે ચૈવ તૃતીયે અહં બ્રવીદિદમ્ ॥

(ભાવાર્થ : હે સ્વામી ! તમને જ દેવ માનીને તમારી ભક્તિમાં હું સદાય પ્રિયવાણી બોલનારી બનીશ.)

વરવચન—

ॐ यत्वारिमायो भवाय विष्णुस्तवा नयतु ॥

(ભાવાર્થ :યોથા પદના આક્રમણ માટે અને આપણા ઘરને ઉલ્લાસમય બનાવવા માટે વિષ્ણુ ભગવાન તને સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે.)

કન્યાવચન--

આર્તે આર્તાભવિષ્યામિ સુખદુઃખાવિભાગિની ।

તવાજ્ઞાં પાલયિષ્યામિ ચતુર્થેડહં બ્રવીમિ ત્વામ્ ॥

ભાવાર્થ : હે નાથ ! તમારા દુઃખમાં હું ચ દુઃખી થઈશ અને સુખદુઃખમાં ભાગીદાર થઈશ. તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરીશ.)

વરવચન—

ॐ पद्म पशुभ्यो विष्णुस्तवा नयतु ॥

(ભાવાર્થ: આ પાંચમા પગલા માટે ભગવાન વિષ્ણુ તને પશુવૃદ્ધિનું સુખ આપો.)

કન્યાવચન—

ઋતકાલે શુચિ સ્નાતા કીડિષ્યામિ ત્વયા સહ ।

નહં પરતરં યાયાં પદ્મમેડહં બ્રવીમિ ત્વામ્ ॥

(ભાવાર્થ: રજોદર્શન થયા પછી સ્નાનથી પવિત્ર થઈને હું આપની સાથે સુખવિલાસ ભોગવીશ, અન્ય કોઈ પુરુષનો વિચાર નહીં કરું.)

વરવચન—

ॐ षऽ ऋतुष्यो विष्णुः त्वा नयतु ॥

(ભાવાર્થ: આ છઠ્ઠા પદના આક્રમણ માટે ભગવાન વિષ્ણુ તને બધીયે છ ઋતુઓમાં પ્રસન્ન રાખે.)

કન્યાવચન—

ઇહાય સાક્ષિકો વિષ્ણુર્ન ચ ત્વાં વંચિતાસ્મ્યહમ્ ।

ઉભયો :પ્રીતિરત્યંતા ષસ્ઠેઽહં ચ બ્રૂવીમિ ત્વામ્ ॥

(ભાવાર્થ: હે દેવ ! હું વિષ્ણુ ભગવાનની સાક્ષીમાં કહું છું કે હું તમને કદી છેતરીશ નહિ. આપણી એકબીજા પ્રત્યે પ્રીતિ વધે તેમ વર્તીશ.)

वरवचन—

ॐ सभे सप्तपदा भव, सा मां अनुव्रता भव, विष्णु त्वा नयतु ॥

(भावार्थः आ सातमा पगलाने ओळंगवा माटे तुं मारी सप्ती, समर्थक, संरक्षक अने संवर्धक बन.)

कन्यावचन—

होमयज्ञादि कार्येषु भवामि त्व सहायिनी ।

धर्मार्थकामकार्येषु सप्तमेऽहं ब्रवीमे त्वाम् ॥

(ભાવાર્થ : હોમ, યજ્ઞ આદિ કાર્યોમાં હું તમારી સહાય કરનારી બનીશ. ધર્મ, અર્થ અને કામ આદિ કાર્યોની સિદ્ધિમાં તમારી સહાયિકા બનીશ.)

અખંડ સૌભાગ્યવચન

હવે બન્ને પક્ષ તરફથી અખંડ સૌભાગ્યવતી બે-બે સ્ત્રીઓ આવી વરકન્યાને કુમકુમ, અક્ષતથી વધાવી કન્યાના કાનમાં ‘બ્રહ્મા—સાવિત્રીનું સૌભાગ્ય’, ‘ઇન્દ્ર—ઇન્દ્રાણીનું સૌભાગ્ય’, ‘શિવ—પાર્વતીનું સૌભાગ્ય’, ‘કૃષ્ણ—રુક્મિણીનું સૌભાગ્ય’, વગેરે વચન ભાવ અને આશીર્વાદપૂર્વક કહે છે.

બ્રહ્મા—સાવિત્રી, ઇન્દ્ર—ઇન્દ્રાણી વગેરે અખંડ સૌભાગ્ય અને પ્રસન્ન દામ્પત્યનાં પ્રતીક છે. એમના સૌભાગ્ય જેવા સૌભાગ્યની યાચનામાં ભારતીય સંસ્કૃતિનું પ્રતિબિંબ છે.

સિંદૂરપૂતિ

હવે વરરાજા કન્યાની સેંથીમાં સિંદૂર પૂરી તેને અખંડ સૌભાગ્ય આપશે. આ વખતે કન્યા પોતાના પતિના ડાબા હાથ તરફ આસન ગ્રહણ કરશે. હવે તે 'વામાંગી' કહેવાય છે. આ સિંદૂર અખંડ સૌભાગ્યનું પ્રતીક છે. આ સમયે વર ખૂબ આનંદપૂર્વક કન્યાને સૌભાગ્યના પ્રતીક સમું મંગલસૂત્ર પણ પહેરાવશે. આ સમયે, જીવનસાથી બનેલાં વર-કન્યા માટે મંગલ કામનાઓ વ્યક્ત કરતો શ્લોક બોલાશે.

હીં

સિંદૂરે સર્વસૌભાગ્યં સિંદૂરે સુખસંપદા:

દદામિ તવ સીમંતે સિંદૂરે સુખવર્ધનમ્ .

(ભાવાર્થ : સિંદૂરમાં સર્વ સૌભાગ્ય રહેલાં છે. સિંદૂરમાં જ સુખસંપત્તિ છે. હું તને સુખની વૃદ્ધિ કરનારું સિંદૂર આપું છું.)

ધ્રુવદર્શન

હવે વરરાજા કન્યાને ધ્રુવનો તારો બતાવે છે. આ ધ્રુવદર્શન અચળતા અને તેજસ્વીતાનું પ્રતીક છે, વરરાજા આ તારો બતાવતાં કન્યાને જાણે કહી રહ્યા છે કે ધ્રુવની જેમ સ્થિરતા હોય તો જ પ્રેમ અખંડ રહે. આ વખતે નીચેનો શ્લોક ગવાશે.

ૐ ધ્રુવં અસિ ધ્રુવં ત્વા પશ્યામિ ધ્રુવં એધિ પોષ્યે મયિ ।

મહ્યં ત્વા અદાત્ બૃહસ્પતિઃ મયા પત્યા પ્રજાવતી સંજીવ શરદઃ શતમ્ ॥

(ભાવાર્થ : તું ધ્રુવના તારાની જેમ સ્થિર બન. હું તને સ્થિર મનવાળી જોઉં છું. તું મારામાં સ્થિર થઈને પોષણ પામ. ભગવાને આપનને સ્થિર બનાવ્યાં છે. બૃહસ્પતિએ તને મને આપી છે. મારાથી પ્રજાવાળી બની તું શતાયુ બન. આપણો પ્રેમ અખંડ રહે.)

સ્નેહી સ્વજન,

અહીં લગ્નવિધિ સંપન્ન થાય છે. આપના ઉલ્લાસસભર સહભાગે આ વિધિને વધુ મંગલમય બનાવી છે. આ અવસરે બન્ને --.....પરિવાર વતીથી આપ સૌનો આભાર માનીએ છીએ. આપણે પ્રભુને પ્રાર્થાએ કે એની કૃપા(વર)(કન્યા) ને જીવનનું પ્રત્યેક સુખ અર્પે અને બન્ને એકબીજાના આત્માનાં સાચાં સાથી બની રહે.

આ વિધિ અમે શક્ય ચોકસાઈ તથા ભાવપૂર્વક કરી છે, છતાંય કોઈ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો પ્રભુ પાસે નતમસ્તક ક્ષમા યાચીએ છીએ.

આવાહનં ન જાનામિ, ન જાનામિ વિસર્જનમ્ ।

પૂજાવિધિં ન જાનામિ, પ્રસીદ પાર્મેશ્વર ॥

(ભાવાર્થ :હે પરમેશ્વર ! હું આવાહનની વિધિ જાણતો નથી કે નથી જાનતો વિસર્જન. હું પૂજાવિધિ પણ જાણતો નથી, તો (પણ) મારા પર પ્રસન્ન થાઓ.)

મંત્રહીનં ક્રિયાહીનં ભક્તિહીનં સુરેશ્વરાઃ ॥

યત્પુજિતં મયા દેવાઃ ! પરિપૂર્ણં તદસ્તુ મે ॥

(ભાવાર્થ: હે સુરેશ્વરા ! મેં મંત્રહીન, ક્રિયાહીન કે ભક્તિહીન જે કંઈ પણ પૂજન કર્યું હોય તેને પરિપૂર્ણ માનજો.)

લગ્નમંડપમાં બેઠેલા તથા આ વિધિમાં ઉપસ્થિત સૌ સ્વજનને સાથે મળી ભક્તિપૂર્વક કૃષ્ણવંદન કરી, શાંતિમંત્રનું પઠન કરવા વિનંતી.

યદુવંશકુમારો મે સ્વામિની વૃષભાનુજા ।
કૃતાર્થોઽહં કૃતાર્થોઽહં કૃતાર્થોઽહં ન સંશયઃ ॥

(ભાવાર્થ : યદુવંશકુમાર શ્રીકૃષ્ણ અને વૃષભાનુની દીકરી રાધાજી મારાં સ્વામી છે. હું ધન્ય થયો છું. એમાં કોઈ સંશય નથી.)

લોકાભિરામં રણરંગધીરં રાજીવનેત્રં રઘુવંશનાથમ્ ।
કારુણ્યરુપં કરુણાધરં તં શ્રીરામચંદ્રં શરણં પ્રપદ્યે ॥

(ભાવાર્થ : સંપૂર્ણ જગતમાં સુંદર, રણકીડામાં ધીર, કમલનયન, રઘુવંશનાયક, કરુણામૂર્તિ અને કરુણાના ભંડાર એવા શ્રીરામચંદ્રજીને શરણે હું જાઉં છું .)

સર્વેઽપિ સુખિનઃસંતુ, સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ।
સર્વે ભદ્રાણિ પશ્યંતુ, મા કશ્ચિદ્ દુઃખભાક્ ભવેત્ ॥

(ભાવાર્થ: સૌ સુખી થાઓ, સૌ નિરોગી રહો, સૌ કલ્યાણકારી બાબતો જુઓ, કોઈપણ કોઈ દુઃખને પામો નહીં.)

પ્રસી'દંતુ પંચ ભૂતાનિ, આત્મોન્નતિઃ ભવતુ તે ।

સાધયન્ શ્રેયઃ સર્વાણાં, સુખિનઃ સંતુ નિત્યમ્ ॥

સૃષ્ટિનાં પંચ તત્ત્વ તમારા પર પ્રસન્ન થાઓ , તમારા આત્માની ઉન્નતિ થાઓ.

સૌનું સુખ સાધતાં તમે સદાય સુખી રહો.

Many Such Ebooks in Gujarati are available
free to download at

<http://aksharnaad.com/downloads>